

Resumé

Dějiny 18. století představují relativně samostatnou kapitolu ruských dějin. Jedná se totiž o dobu, ve které se odehrával proces dotváření skutečného moderního státu s jeho byrokratickými institucemi a oporami stavěnými na světském a duchovním pilíři. Základem byly reformy, které do praxe uvedl car-imperátor Petr I., zvaný Veliký, a jeho kroky, které od počátku 18. století vedly ruskou pravoslavnou církev k přeměně ve skutečnou oporu sekularizující se státní mašinérie. Petr I. nebyl sice v ruském prostředí prvním, kdo se o sekularizaci snažil, např. skutečnost, že ruský stát může bez obav z příchodu soudného dne fungovat bez úřadujícího patriarchy, prokázal již Petrův předchůdce car Alexej Michajlovič, ale Petr nepochybně učinil nejdůležitější krok: zrušil instituci ruského pravoslavného patriarchátu a po několika letech postupných změn v řízení hierarchie ruské pravoslavné církve ji nahradil výrazně posvěštěným Posvátným synodem.

Petr Veliký byl nezpochybnitelným tvůrcem moderního imperiálního Ruska. Ruska, jehož kořenem nebyla pouze rusko-pravoslavná Moskevská Rus, bezprostřední předchůdkyně petrovského Ruska, ale i řada dalších zdrojů spočívajících v minulosti různých národů a národností do značné míry vzájemně odlišných kulturních a náboženských orientací, které se řízením osudu (především ruským velmocenským úsilím) staly součástí ruského imperiálního celku. Tyto orientace se pak následně vzájemně ovlivňovaly a prolínaly, aby vytvořily specifický charakter imperiálního kulturně civilizačního jen málo homogenního celku, který se v dalších staletích vyvíjel a proměňoval v závislosti na dějinném společenském a historickém ruském i světovém vývoji.

Moskevská Rus spatřovala smysl své existence v rozvinutí odkazu pravoslavné Byzance. Pro Petrovské Rusko to již bylo nedostatečné. Petr potřeboval v duchu dobového hodnotového kodexu expandovat za hranice pravoslavného, do značné míry se slovanským prostředím identického světa. Opět v tom ovšem nebyl v ruském prostředí první, zakončení procesu tzv. sbírání ruských zemí a zahájení kolonizace etnicky neruských oblastí zahájil již Ivan IV. zvaný Hrozný. Petr se však nespokojil s pouhou expanzí a kolonizací. Petr chtěl nové území zcela ovládat a s jejich pomocí stát na vrcholu světové imperiální pyramidy. Aby toho dosáhl, zahájil zásadní modernizaci celého ruského světa. Všechny jeho reformní kroky, které Petr činil, měly za cíl vybudovat mohutné a silné impérium. V duchu doby, aby toho dosáhl, soustředil se na vybudování silné a akceschopné armády. K tomu Petr potřeboval finance, skutečné odborníky, ale i oddané poddané. Cílem modernizace bylo přiblížit, ale současně i oddálit ruské impérium od ostatní Evropy. Přiblížit proto, aby se nové Rusko stalo ostatní Evropě konkurenceschopné: politicky, ekonomicky a především vojensky. Vzdálit proto, aby Rusko zůstalo výjimečným, zvláštním, mimořádným celkem vynikajícím nad ostatní státy svoji velikostí, mentalitou i citěním. Petrovu modernizaci složenou

z ohromného množství konkrétních reformních kroků, často je prolínajících ale i postupně proměňujících, rozvíjeli všichni jeho následovníci (následovnice), kteří vládli ruskému impériu v 18. století. Někteří méně výrazně, jiní více. Činili tak zejména proto, že Petrovy reformy byly pouze prvním krokem k dosažení konkurenceschopnosti a výjimečnosti ruského státu. Leccos z toho, co Petr učinil, bylo nutné poopravit, jít poněkud jinou cestou. Jeden z nejvýznamnějších ruských historiků Pavel N. Miljukov byl přesvědčen, že reformy neměly ucelený plán, ale vznikaly živelně s výše naznačeným cílem. Miljukov měl pravdu již proto, že Petrovými zásahy se neměnila jen některá část Ruska, politický systém, ekonomika či právo, ale skutečně celý státní a následně i společenský celek. Postupně se tedy proměňovala i celá ruská společnost. Nyní ve své mnohokulturnosti a multikonfesionalitě. Vlastně se v průběhu 18. století rodila nová ruská civilizace řídicí se imperiálními zásadami a od nich se odvíjejícími kulturně civilizačními hodnotami. S jejich zvýrazňováním rostlo sebevědomí ruské společnosti, a to včetně jejího tradičního tragického vymezování se vůči údajně věčně škodícímu zahraničí. Na jeho počátku byla změna identity z příslušnosti k moskevskému carovi k příslušnosti k imperátorovi, osobnosti nejen ochraňující státní celek, ale také z něj vytvářející všestranně konkurenceschopný mohutný kulturně civilizační multinacionální svérázný konglomerát.

Konec 18. století skutečně přinesl dotvoření zčásti evropeizované „Rossijskoj imperii“ jako autoritativního byrokratického státu sevřeného vizí o své velikosti a moci. Autoritativní vláda byla jeho rozhodujícím nástrojem pro udržení jednoty jeho ohromného „ruského“ území, nerovnoměrně hospodářsky, kulturně i sociálně rozvinutých oblastí, více než stovky nesourodých národností. I „osvícenská“ panovnice Kateřina II. byla přesvědčena, že pokud by došlo k rozbití autoritativní samoděržavné moci v Rusku a k nastolení jiné formy politického systému, Rusko by se rozpadlo a zaniklo. K podobnému závěru dospěl i přední ruský historik počátku 19. století Karamzin, kladoucí si spíše jen řečnickou otázku, na níž si předem v celém svém opusu o ruských dějinách odpovídal – Rusku nemůže vládnout nic jiného než neomezená moc.

Změny, kterými prošlo Rusko v 18. století, se však netýkaly pouze politické roviny. Ohromné změny můžeme např. spatřovat v ruském umění, které v 18. století nově kladlo důraz na člověka jako článek společnosti. Nikoli ovšem prostého člověka, ale výjimečného jedince sloužícího Rusku. I v tomto směru byla stěžejním reformním impulzem Nikonova církevní reforma, která se uskutečnila na počátku druhé poloviny 17. století. Po ní následující církevní rozkol byl znakem společenského rozkolu a slabosti tradicionalistické státní ideologie. Vzpoury (bunty) 17. století tuto krizi jen podtrhly. Petr I. stál před úkolem situaci napravit. Cestu k tomu spatřoval v posílení státní moci a v nové orientaci identity ruské společnosti.

Ačkoli Petrovi nástupci v jeho krocích v mnohém pokračovali, leccos, zejména vlivem ruské i neruské šlechty také měnili. A tak se až politika ruské carevny imperátorky Jelizavety, jedné z nejvýznamnějších následovnic Petra I., stala politikou restaurace

k petrovskému modelu. Carevna Jelizaveta např. obnovila Senát včetně jeho titulu Vládnoucí. Její politika na jedné straně rozšiřovala šlechtická práva, na druhé straně posilovala rolnickou závislost. Za její předchůdkyně, Anny Ivanovy byla totiž doba šlechtické služby omezena na dvacet pět let. Za tím vším opět stál ekonomický profit. Jestliže v roce 1730 bylo v Rusku třicet metalurgických podniků, pak v roce 1750 jich bylo okolo sta. Na počátku šedesátých let 18. století se počet obyvatel ruského impéria oproti počátku století zvýšil o třetinu – odhadoval se na dvacet tři milionů. Z toho devadesát čtyři procent tvořili rolníci. Ve městech žilo méně než sedm set tisíc lidí, tj. ne více než pět procent.

Za vlády Jelizavety Petrovy se ovšem Rusko přeměnilo „jen“ ve šlechtickou monarchii. Vnitřní politika plně souzněla se zájmy ruské šlechty. Nikoli ovšem individuálních rodů, jak se o to pokoušeli Miloslavští, Naryškinci a další na počátku vlády Petra Prvního. Panovník zůstal nejvyšším, rozhodujícím, vševládnoucím. Tomu odpovídalo posílení Ruska i v rámci zahraničí.

V Jelizavetině politice zcela pokračovala i Kateřina II., za níž vstoupilo ruské samodržaví do svého zlatého věku. Za Kateřiny II. rovněž dosáhlo svého apogea nevolnictví. Následkem Pugačovova povstání byla likvidace Záporožské Seči, zrušení kozácké samosprávy na Donu a přesídlení kozáků z Ukrajiny na Kubáň, tehdejší ruskou okrajinu. Jajické kozáky Kateřina přejmenovala na uralské a ustanovila nad nimi policejní dozor.

Pavel I. začal s destrukcí nevolnictví: v roce 1797 vydal nařízení, kterým zakazoval nevolníkům pracovat na panském více než tři dny týdně a v neděli či o svátcích. Cesta ke zrušení nevolnictví byla v Rusku velmi dlouhá. Teprve za Alexandra I., v roce 1803 byl vydán carský manifest dovolující šlechticům propustit na svobodu nevolníka, pokud jej šlechtic hmotně zajistí. Je však zřejmé, že vrchol ruského znevolňování bezprostředně předznamenal jeho pád. Není to inspirace pro zamyšlení i nad jinými sférami působnosti ruského státu? Možná k dalšímu zamyšlení nad Ruskem přispěje i konstatování, že přes zdání konzervatismu se obraz Ruska v průběhu 18. století a 18. století v následujících dobách výrazně proměňoval. Byl ovšem postaven na pevných základech, na mytologizaci Petra Velikého a jeho údajně zásadně novátorských reformách vytvářejících nové moderní Rusko. Z toho pak vyplynul pro 19. století typický diskurs – slavjanofilové obhajující předpetrovské Rusko pro jeho sobornost a tradice – a zapadníci velebící změny, které do ruského prostředí vnesl, aniž by zásadně změnil ruské tradice, Petr Veliký. Stavění Ruska předpetrovského a popetrovského do příkrého rozporu se dokonce projevovalo i v umění.